

Landau-Czajka, Anna

"Ludność żydowska w Warszawie w okresie międzywojennym", Gabriela Zalewska, Warszawa 1996 : [recenzja]

Dzieje Najnowsze 29/1, 190-193

1997

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Polski — pozostającej w sferze ideowej już pod przemożnym wpływem ówczesnej myśli katolicko-społecznej, czego wyrazem była funkcjonująca u schyłku lat trzydziestych w obrębie obozu narodowego idea „Katolickiego Państwa Polskiego Narodu”. Balicki jest tu przedstawiony jako wychowanek okresu pozytywizmu, co miało wpływ na tworzoną przez niego ideologię.

Część drugą książki, którą zatytułowano *Drogi myśli*, zamyka wspomniany wyżej krótki opis działalności naukowej Balickiego.

Trzecią jej część stanowi *Wybór pism*. Większość miejsca zarezerwowano tam dla tekstów ideologicznych odzwierciedlających wkład Balickiego w rozwój doktryny endecji. Jest ona źródłową ilustracją poprzedniej części książki — *Drogi myśli*. Wśród opublikowanych tam jego tekstów znajduje się powtórzony w całości referat o wychowaniu narodowym przeznaczony na Polski Kongres Pedagogiczny we Lwowie, który odbył się 1 listopada 1909 r. W tej części recenzowanej publikacji znalazły się też krótkie fragmenty niektórych prac naukowych Balickiego, takich jak *Demokratyzm i liberalizm*, *Parlamentaryzm czy Psychologia społeczna*, stanowiące jedynie próbki jego działalności naukowej. W zamysle Autora wskazują one zapewne, że poglądy ideowe Balickiego miały solidną podbudowę teoretyczną w jego pracach naukowo-badawczych.

Książka Bogumiła Grotta została także zaopatrzona w zasobną bibliografię zawierającą pozycje będące podstawą jej opracowania.

Recenzowana książka stanowi liczący się wkład w badania nad wczesną Narodową Demokracją i polską myślą polityczną okresu końca zaborów. W tym miejscu warto też przypomnieć, że niektórzy jemu współcześni właśnie Balickiego, a nie Dmowskiego uznawali za głównego ideologa endecji na przełomie wieków. Tym bardziej zasługuje on na uwagę historyków. Jego myśl polityczna należy już do przeszłości, co nie przeszkadza, że niektóre jej wątki noszą znamiona aktualności. Taki stan rzeczy wydaje się być także skutkiem naukowego przygotowania Balickiego w dziedzinie wielu problemów życia społecznego i politycznego.

Piotr Szydłowski

Gabriela Zalewska *Ludność żydowska w Warszawie w okresie międzywojennym*, Warszawa 1996, Wydawnictwo Naukowe PWN, ss. 376.

Praca Gabrieli Zalewskiej stanowi wyjątkowo dokładne i szczegółowe studium demograficzno-statystyczne ludności wyznania mojżeszowego w Warszawie lat międzywojennych. Bardzo brakowało dotychczas pracy o podobnym charakterze, która przedstawiałaby konkretne dane liczbowe dotyczące mniejszości żydowskiej, często mylone lub zafałszowane. Książka oparta jest głównie na danych pochodzących z dwóch spisów powszechnych: z 1921 i 1931 r. Niewątpliwymi zaletami pracy są ściśle i rzeczowe informacje dotyczące praktycznie każdej niemal dziedziny życia zawodowego, dane dotyczące takich kwestii demograficznych, jak urodzenia, zgony czy małżeństwa. Niewątpliwą pomocą w korzystaniu z nich są przejrzyste tabele statystyczne.

Autorka nie ogranicza się do podawania suchych faktów. W wielu przypadkach znajdujemy też interesujące i niebanalne interpretacje zjawisk, oparte właśnie na danych demograficznych, które wielu autorów zajmujących się kwestią żydowską pomija. W pewnych przypadkach uważne przestudiowanie danych pomaga uzasadnić niektóre teorie, dotychczas powszechnie przyjmowane bez dowodów. Jak podkreśla Autorka, na podstawie przedstawionych danych wyraźnie widać rozchodzenie się dróg społeczeństwa polskiego i żydowskiego w latach trzydziestych, zamykanie się Żydów we własnym kręgu, w dzielnicy żydowskiej, powroty do

mozaizmu. Nawet uważna analiza choćby jednej dziedziny — przemysłu spożywczego — pozwala ujrzeć rezultaty, jakie przyniosła akcja bojkotowa. Wyraźnie daje się zauważyć zamykanie się wytwórców w kręgu konsumentów żydowskich i produkowanie tylko na ich potrzeby.

Na jeszcze większą uwagę zasługują te miejsca, w których Autorka zwróciła uwagę na pewne procesy demograficzne, dotychczas zazwyczaj ignorowane przy rozpatrywaniu całokształtu kwestii żydowskiej w Polsce. Do nich należy między innymi zjawisko zmniejszenia się odsetka studentów żydowskich w latach trzydziestych, które wbrew obiegowym interpretacjom nie może być tłumaczone wyłącznie jako efekt akcji antyżydowskiej, ale wynikało także z prostego zmniejszenia się procentu młodzieży żydowskiej w tym przedziale wiekowym.

Najbardziej chyba interesująca i nowatorska część pracy dotyczy dzielnicy żydowskiej, słabo dotychczas poznanej, w każdym razie od strony liczb, a nie tylko pamiętnikarskich opisów. W tym wypadku sama Autorka wykracza nieco poza statystykę, ukazując w krótkim rozdziale obraz Dzielnicy Północnej.

Recenzje mają jednak to do siebie, że zawsze łatwiej pisać o wadach niż o zaletach, nawet w przypadku dobrych i nagradzanych prac. Pewnych wad nie ustrzegła się i ta książka.

1. Pierwsza wada, choć nieuchronna w tym wypadku, wynika z klasyfikacji przyjętej w spisach powszechnych. Żydzi są w nich utożsamiani z wyznawcami religii mojżeszowej. Z przyczyn oczywistych to samo założenie przyjęła i Autorka pracy. Takie kryterium, zupełnie zadowalające przy omawianiu większości problemów i grup zawodowych, zawodzi jednak, gdy mowa o dziedzinach, w których dużą rolę odgrywali asymilowani Żydzi bądź Polacy wyznania mojżeszowego — dotyczy to inteligencji, burżuazji, szkolnictwa, wyższych uczelni. Podobnie jest w dziedzinie demografii, gdzie na przykład nie pojawił się szerzej problem małżeństw mieszanych, bo Żydzi ochrzczeni nie weszli już w zakres zainteresowań Autorki. Bardzo brakuje choćby szacunkowej liczby chrztów Żydów, jako próby oceny skali zjawiska. Na tym tle pewne stwierdzenia — choćby o zamykaniu się Żydów we własnym gronie, czy interesujący, choć bardzo pesymistyczny wniosek, że w połowie lat dwudziestych wszystkie możliwości mobilności zawodowej i społecznej Żydów zostały wyczerpane, stają się dyskusyjne. Istnieje bowiem możliwość, że zjawisko to może wynikać częściowo z tego, że Żydzi chcący awansować asymilowali się całkowicie: przyjmowali chrzest, a czasami nawet usiłovali zatrzeć ślady swojego pochodzenia. Autorka zresztą zdaje sobie sprawę z tego problemu i wyraźnie podkreśla, że w przypadku inteligencji nie jest możliwe przeprowadzenie jednoznacznego podziału między inteligencją żydowską a polską. Nie zmienia to jednak faktu, że w tym wypadku przytoczone dane statystyczne są niezbyt przydatne do badania tego aspektu kwestii żydowskiej.

2. Praca opiera się na porównywaniu dwóch grup — ludności chrześcijańskiej i ludności wyznania mojżeszowego w Warszawie. Nie jest jednak jasne, czy omawiane zjawiska (np. przyrost naturalny, czy brak Żydów w niektórych grupach zawodowych) były specyficzne dla Warszawy, czy też dla całej Polski. Zainteresowanych tymi danymi odsyła wprawdzie Autorka do pracy Bronszejna (*Ludność żydowska w Polsce okresu międzywojennego. Studium statystyczne*), ale umieszczenie choć jednej-dwóch tabel, poświęconych strukturze ludności żydowskiej w całym kraju, bardzo ułatwiłoby korzystanie z pracy. Nie ma też wyraźnego rozróżnienia, które z ogólniejszych procesów i w jakim stopniu dotknęły w specyficzny sposób ludność żydowską. Opis wielkiego kryzysu i innych kryzysów dotyczy handlu i rzemiosła w całości.

3. Największą zaletą, a zarazem wadą pracy, jest jej układ. Zdeterminowany przez układ roczników statystycznych i wyników spisów powszechnych, z jednej strony jest niesłychanie jasny i prosty, co pozwala na szybkie odnalezienie interesujących czytelnika problemów. Z drugiej strony układ ten, logiczny w przypadku roczników i spisów, niezbyt sprawdził się w książce. I tak np. lekarze znaleźli się w dziale *Lecznictwo, higiena, utrzymywanie czystości*

oraz zakłady opieki społecznej, razem z fryzjerami i maglarkami, a adwokaci w dziale *Shuzba publiczna, kościół, organizacje i instytucje społeczne*. Zabrakło natomiast niezwykle istotnej kategorii „wolne zawody”.

Przez całą pracę przewija się funkcjonujący przed wojną podział na „samodzielnych” i „niesamodzielnych”, istotny z punktu widzenia ówczesnych spisów, ale obecnie w wielu wypadkach, w szczególności jeśli chodzi o zawody inteligenckie, niewiele mówiący.

Korzystanie ze spisów jako głównego źródła spowodowało, że to, czego w spisach nie uwzględniono, nie znalazło się i w książce. Uderza, szczególnie na tle niezwykle dokładnych informacji o innych zawodach, brak wszelkich danych dotyczących wojska. Tajemnica wojskowa nie pozwalała na umieszczenie ich w rocznikach i spisach, jednak wypadłoby przynajmniej wspomnieć o tym braku, czy podjąć próbę oszacowania na podstawie innych źródeł.

4. Tabele są proste, dwuwymiarowe, takie jak w rocznikach statystycznych. Niekiedy przydałyby się w nich dodatkowe, istotne zmienne. Czytelnik wobec tego nadmiernego uproszczenia danych może się czasem zastanawiać, czy pewne korelacje nie są pozorne i nie były spowodowane jakimś „trzecim” nie uwzględnionym czynnikiem. Podawane przez Autorkę wyjaśnienia zjawisk też biorą pod uwagę tylko aspekty uwzględnione w poszczególnych tabelach, a nie całość zjawiska. Najwięcej takich zastrzeżeń można żywić do działu *Demografia*. W jednym miejscu czytelnik znajdzie uwagę, że śmiertelność dzieci żydowskich była znacząco niższa niż chrześcijańskich, ponieważ wśród Żydów była lepsza opieka nad matką i dzieckiem. W innym miejscu dowie się, że Żydówki miały dzieci mniej i w późniejszym wieku, co także mogło wpłynąć przeciwieństwo na poziom śmiertelności. Jeszcze gdzieś indziej znajdzie wiadomość, że w ogóle 1/3 dzieci żydowskich nie była rejestrowana od razu, tylko z opóźnieniem, czasem kilkuletnim. Autorka przyjmuje wprawdzie, że w końcu rejestrowano wszystkie, ale istnieje pewna możliwość, że nie wszystkie dzieci zmarłe zostały w ogóle zgłoszone. Czasem Autorka sama nie znajduje wyjaśnienia, które można odnaleźć w innej tabeli w innym dziale. Pisze na przykład o zaktywizowaniu ludności żydowskiej w rolnictwie, ale ubolewa, że nie może poprzeć tego danymi statystycznymi. Tymczasem w innym dziale, poświęconym szkolnictwu, znajduje się tabela „Żydzi na uczelniach warszawskich”, w której wyraźnie widać zdecydowany wzrost odsetka młodzieży żydowskiej na kierunkach rolniczych.

Rozproszenie informacji, brak choćby odnośników, poważnie utrudnia korzystanie z poszczególnych rozdziałów książki. Aby uzyskać pewność co do właściwej interpretacji konkretnych danych należałoby właściwie każdorazowo przejrzeć całą pracę.

5. Uwzględnianie wszystkich rubryk spisowych prowadzi czasem do nadmiernej szczegółowości i do banalnych wniosków. Po co na przykład umieszczać w przypadku Warszawy liczbę zatrudnionych w górnictwie (10 osób w 1931 r.!), skoro w Warszawie nie ma kopalń. Dochodzi do tego, że dowiadujemy się na przykład, ilu członków rodzin pomagało w chederach (11), czy ilu zatrudniano w nich pracowników fizycznych (28). Są to dane, które z korzyścią dla jasności wyводу można by pominąć.

7. Autorka wyraźnie unika wszelkich wyjaśnień, w niekorzystnym świetle stawiających stronę żydowską. Widoczne jest to przy interpretacji pewnych zjawisk i omijaniu innych. Autorka podaje na przykład, że niektóre roczniki polskich mężczyzn dotknęła wyższa śmiertelność niż te same roczniki mężczyzn żydowskich. Jako przyczyny podaje pijaństwo i ciężką pracę fizyczną, natomiast pomija polskie straty w czasie wojen, obiektywnie rzecz biorąc wyższe niż żydowskie.

Niezależnie jednak od niewielkich, w gruncie rzeczy, niedociągnięć należy stwierdzić, że praca Gabrieli Zalewskiej stanowi wyjątkowo pożyteczne źródło dla wszystkich, którzy zaj-

mują się kwestią żydowską w Polsce międzywojennej. Nic też dziwnego, że została uhonorowana I nagrodą w dziale Varsawianów na Targach Książki Historycznej w 1996 roku.

Anna Landau-Czajka

J. i M. Czerwińscy, M. Babnis, A. Jankowski, J. K. Sawicki, pod red. J. K. Sawickiego, *Kadry morskie Rzeczypospolitej*, t. 2, *Polska Marynarka Wojenna*. Część I, *Korpus oficerów 1918-1947*, Wyższa Szkoła Morska, Gdynia 1996, ss. 667

Autor należy do znanych na Wybrzeżu Gdańskim historyków zajmujących się problematyką morską. Jest autorem książek oraz licznych artykułów z tej dziedziny oraz wywiadów¹. W 1994 r. pod jego redakcją ukazał się 1.1 *Kadr morskich Rzeczypospolitej*². W roku następnym razem z Marią Babnis opublikował *Bibliografię Wyższej Szkoły Morskiej w Gdyni*, t. 1³. J. K. Sawicki ma też osiągnięcia w beletryście morskiej⁴. W październiku 1996 r. otrzymał nagrodę polskiego PEN Clubu im. Komandora Kazimierza Szczęsnego za wybitne zasługi w dziedzinie piśmiennictwa marynistycznego.

Temat został przez J. K. Sawickiego dokładnie przemyślany i wielokrotnie przedyskutowany w gronie osób zajmujących się tą problematyką. Z okazji publikacji Autor podjął szczególny trud organizacyjny przekonania fundatorów o niezwykle charakterze książki łączącej cele naukowe z patriotyczno-martyrologicznymi. W ten sposób autorzy i fundatorzy złożyli hołd oficerom Polskiej Marynarki Wojennej.

Książka składa się z następujących części: *O dokumentacji kadr oficerskich Polskiej Marynarki Wojennej (1918-1947)* autor J. K. Sawicki, *Kronika Polskiej Marynarki Wojennej (październik 1918—marzec 1947)* — Maria Babnis; *Lista imienna korpusu oficerów Marynarki Wojennej Komendy Głównej Armii Krajowej* sporządzona przez Alfonsa Jankowskiego i Jana Kazimierza Sawickiego, *Organizacja i obsada Polskiej Marynarki Wojennej (1918-1947)* — Alfons Jankowski; *Noty biograficzne Oficerów* z Wykazem — M. Babnis i A. Jankowskiego. Aneks V *Lista poległych i zmarłych oficerów Polskich Wojen Polskiej Marynarki Wojennej* — Julian i Małgorzata Czerwińscy; *Noty biograficzne członków organizacji „Alfa” Wydziału Marynarki Wojennej Komendy Głównej Armii Krajowej* — J. K. Sawicki, O. Pawłowski, J. Jordan, S. Ludwig (aneksy oprac. Alfons Jankowski), Aneks IV *Oficerowie Polskiej Marynarki I* — J. Pertka, J. Miłobędzkiego, R. Czarskiego. Całość uzupełniona została sześcioma aneksami oficerów Polskiej Marynarki Wojennej na podstawie listy starszeństwa z 1946 r. Aneks I *Rozkaz nr 9 Departamentu Spraw Morskich z 25 II 1921 r.* Aneks II *Lista starszeństwa oficerów Polskiej Marynarki Wojennej z 1923 r.* Aneks III A. *Obozy niemieckie*. B. *Obozy sowieckie* — opracował A. Jankowski. Dzieło wieńczy szczegółowy wykaz piśmiennictwa. Zamieszczony na końcu indeks nazwisk to dodatkowy walor tej niezwyklej pracy źródłowej.

1 J. K. Sawicki, *Robotnicy rolni na Pomorzu w latach 1918-1929*, Gdańsk 1975; tenże, *Odrodzenie żeglugi morskiej w Polsce*, Gdańsk 1988; tenże, *Polska Marynarka Handlowa 1939-1945*, t. 1, Gdynia 1991.

2 *Kadry morskie Rzeczypospolitej*, 1.1, pod red. J. K. Sawickiego, *Polska Marynarka Handlowa. Absolwenci szkół morskich 1922-1992*, Gdynia 1994.

3 M. Babnis, J. K. Sawicki, *Wyższa Szkoła Morska, Bibliografia*, t. 1: *Tczew, Gdynia 1920-1994*.

4 J. K. Sawicki, *Podróże polskich statków 1939-1945*, Gdańsk 1989; tenże, „*Tobruk*” w konwojach śmierci, Gdańsk 1990; tenże, *Zdrada alianckiej bandery*, Gdynia 1991; tenże, *Pod flagą komodora*, Gdańsk 1992; tenże, *Bezbronne konwoje*, Gdynia 1993.